

Ойымызды түйіндей келе, бұл мақалада сөздерді оқыту ауызшаға қатты бейімделген, яғни мақаланың ерекшелігі сол, онда жазба жұмысына дағдыландыру мәселесі арнайы қаралып, сөз мағынасын үйрету отырып оның жазылуы қатар қарастырылған. Демек, сөздің мағынасы мен оның дұрыс жазылуы, дұрыс айтылуы, т.б. бәрі өзара байланысты ғылыми ұғымдар.

Зульфия Скақованың «Ауызекі сөйлеуге үйретудің әдістері» мақаласында мынадай тұжырымдар бар: «...С.Жиенбаев өзінің «Орыс мектебінде қазақ тілін оқыту методикасы» атты мақаласында былай дейді: «... Қазақ тілі сабағы оқу, жазу, сөйлеу, грамматика ережесін тексеру сияқты негізгі бөлімдерден құралады, жұмыстың бұл түрлері, әдетте, жеке-жеке жүргізілмейді, бірімен-бірі аралас келіп отырады. Қай сабақ болса да белгілі бір тақырып бойынша жүргізіледі... Жұмыс түрлерін бір сабақтың өзінде беталды араласып, біресе жаздырып, біресе оқытып, ретсіз ауыстыра берсек, онда баланың ойы бір жерде тұрақтамайды да, сабақтан ешнәрсе ұстап қала алмайды».

Мақалада қазақ тілін басқа тілді оқу орындарында оқытуда, біріншіден, практикалық мақсат қойылады, яғни оқушылардың сөздік қорын байыту, қазақша ауызекі дұрыс сөйлеуге, сауатты жазуға үйрету, бір-бірімен сөйлесуге, оқығанын, көргенін, естігенін қысқаша әңгімелеп беруге жаттықтырылады.

Екіншіден, білімділік мақсат, яғни қазақ тілін пән ретінде оқыту арқылы оқушыларға қазақ халқының тұрмысы, мәдениеті, тілі туралы мағлұматтар беріледі.

Үшіншіден, тәрбиелік мақсат, яғни қазақ тілімен, әдебиетімен танысу арқылы оқушыларды азаматтық, адамгершілік рухты тәрбиелеуге болады делінген. Ал, жалпы оқыту әдістемесінде сабақтың мақсатын қоюдың ортақ бір қалыптасқан жолдары бар. Олар:

– сабақтың ғылымилығы яғни, білімділігі (мұнда тақырыптан нені анықтау керек, неге көңіл бөлу керек, нені дәлелдеу керектігін ашу мақсат болады);

– дамытушылығы (мұнда тақырып мазмұны негізінде оқушылардың пікірін қалыптастыру, олар қандай жұмыс түрлері, әдіс-тәсілдері арқылы жүргізлетіндігін белгілеу мақсат болады);

– тәрбиелігі (мұнда тәрбиенің барлық түрі ұйымдастырыла, қиыстырыла жүргізіледі, саяси-идеялық, патриоттық, еңбек, инабаттылық, адамгершілік негізгі мақсат болып саналады). Автордың айтқысы келгені осыған келіп саятын сияқты. Практикалық мақсат дейді де, оған сөйлеуге, жазуға үйрету, оқушылардың сөздік қорын молайтуды жатқызады. Ал білімділік мәселесіне оқушыларға ұлттық сана, рух қалыптастыру үшін ұлттық тәлім-тәрбиеден тұратын білім беруді айтады. Алайда екі мәселенің басын біріктірсе, білімділік деген бір ұғым шығады. Яғни, ұлттық тәрбиеге үйрету мен сауаттылыққа үйретуді білім беруге жатпайды деп айту қате. Демек, екеуі айналып келгенде бір мақсатты көздейді. Ол – білімділік.

Қарлығаш Тұрарбекқызының «Жазба жұмыстарында сауаттылықты жетілдіру» мақаласында тілдің грамматикалық, орфографиялық, пунктуациялық заңдылықтарын тез арада меңгеріп, оның емле ерекшелігінің есте сақтап қалу, сауаттылықты арттыру жөнінде жатқа жаздырылатын жазба жұмыстарының түрлері сөз болған. Диктант жұмыстары неғұрлым түрленіп отырса, солғұрлым оқушының ынтасы, белсенділігі артатыны анық. Диктанттың түрленіп жүргізілуінде оқушылауыға тілдік материалды есте сақтап, көп нәрседен хабардар болады. Диктанттың бірнеше түрлері бар: бақылау, сөздік, терме, өздік, шығармашылық, ескертпе, көру, танымдық, түсіндірме, т.б. Сонымен қатар мақалада мұғалімнің диктантты әр тоқсан сайын қалай бағалау керектігін кестемен көрсетіп, қателердің қай түрі болмасын бәрі де грамматикалық теориялық заңдылықпен ұштасатындығы айтылады. Қателерді болдырмау үшін мұғалімдер мынадай жайтарды басшылыққа алу қажеттілігін айтады: *оқушының білімін күнделікті тексеріп, жазу жұмыстарында орфографиялық, пунктуациялық белгілерді саналы қоюға дағдыландыру, сөйлемдердің мағынасын, құрылысын тез айқындай алу дағдысын қалыптастыру; жазба жұмыстарына (диктантқа, шығармаға, мазмұндамаға) қойылатын талаптарды үнемі еске түсіріп отыру; бақылау жұмыстарын тіл ұстарту мақсаттарымен байланыстыра жүргізу; оқушылардың жіберген қателерін анықтап, оны болдырмаудың әдіс-тәсілдерін алдын ала ойластыру; жазба жұмыстарында жіберілген қателерді оқушылардың өздеріне таптыру; сыныпқа ортақ жалпы қате және жеке оқушының арнайы өзіндік қателерімен жұмыс істеу; жіберілген қателердің негізгі себептерін оқушыларға жете түсіндіріп, оны екінші рет қайталамауға әдеттендіру; көркем әдебиет шығармаларынан орфографиялық, пунктуациялық ережелерге байланысты мысалдар тергізу, оларды дауыс ырғағымен оқуға және тыны белгілерінің қойылу себепін дәлелдеп айтып беруге дағдыландыру; «Қатесін тап» атты алдын ала дайындалған шағын «қатесі бар» мәтінмен жұмыс жүргізу.*

Бұл әрине оқушылардың әдеби тіл нормаларын тартымды, сауатты қолдану үшін мұғалімнің мықты шығармашылығын талап ететін кешенді жұмыстардың көрінісі, дегенмен, осы жұмыстарды қалайша іске асыру керек? Оның жолдары қандай? Мәселен, оқушылардың бір рет жіберген қатесін екінші рет болдырмау үшін қандай тәсіл бар? Мақалада осы сияқты маңызды мәселе анықтап, дәлелдеуді қажет етіп тұр.

Айжан Жанәбілованың «Жазба жұмысының инновациялық түрлері арқылы тіл дамыту технологиясы» мақаласында сауаттылыққа қатысты біршама ойлар айтылған. Мәселен, «...Дәстүрлі оқытудағы барлық диктанттың басты мақсаты – балалардың білімін тексеру, бақылау, теориялық білімдерін тәжірибеде пайдалана білуге дағдыландыру, сауаттылыққа баулу болып келеді». Мақалада диктанттың түрлері айтылып келіп, шығармашылық диктант туралы елеулі ғылыми тұжырымдар мысал болып

келтірілген: «...Шығармашылық диктанттарды жүргізудің басты мақсатын төмендегідей саралауға болады: қазақ тілі мен әдебиетінен алған білімдерін тәжірибеде пайдалана білу дағдыларын жетілдіру; сауаттылыққа, жазу мәдениетіне баулу; көркем мәтін негізінде әдеби тілдерін ұстарту; тіл дамытуға негізделген шығармашылық диктанттар технологиясын жетілдіру». Сол сияқты сөздік диктант туралы былай делінген: «...Сөздік диктанттың тіл дамытудағы тиімділігін төмендегідей саралауға болады: оқушыларды қазақ тілінен оқып жатқан тақырыптарды қайталап, оны әдебиетпен байланыстыра отырып, жаңа мақсатта пайдалануға, білімдерін тереңдетуге көмектеседі; сауатты жазуға, сөздік қорын дамытуға әсер етеді; еске сақтау қабілетіне игі ықпалын тигізеді». Мақалада оқушының сауатты жазып үйренуі үшін қажетті диктант түрлері, қай диктант түрі қандай мақсатта жазылып, қандай нәтиже беретіндігі толығымен анық сарапталған және әр диктанттың жүргізу әдістемесі, ұтымдылығы жан-жақты талданған.

Гүлжахан Кемелбаеваның «Оқушылардың сөйлеу тілі мен жазу тілін дамыту» мақаласында Сәбит Мұқановтың «Есіл бойында» әңгімесі тақырыбында толығымен бір сабақтың өткізілу жоспарының үлгісі берілген. Алайда сабақ барысында жазу тілінен гөрі сөйлеу тіліне көп көңіл бөлінген. Оны сабақта қолданылған әдістерден білуге болады: мәнерлеп оқыту, иллюстративті әдіс, сұрақ-жауап, эвристикалық әдіс. Тіпті сабақтың мақсатында да жазу я болмаса сауат ашу жөнінде сөз болмаған: білімділік – әңгімені оқыта отырып, Есіл өңірінің көркін, жазушы суреттеген табиғаттың құбылыстары мен көріністерін мәтіннен тапқызып таныту, тәрбиелік – оқушыларды табиғатты сүюге, қоршаған ортаны бағалай білуге баулу, эстетикалық талғамдарын арттыру; дамытушылық – шығарманы оқи отырып ондағы көркемдегіш суреттеу мен сөз құралдарын табуға баулу, шығармашылық ойлау қабілеттерін арттырып, таным, түсініктерін дамыту. Мақаланың атауы оқушылардың сөйлеу тілі мен жазу тілін дамыту болғанымен сабақтың басты мақсаты оқушының сөйлеу тілін дамыту болған сияқты.

Ендігі кезектегі Майра Сағындыққызының «Өзге ұлт өкілдеріне сауатты жазуға үйретудің тиімді әдіс-тәсілдері» мақаласында оқылуы орыс тілінде жүретін мектептің оқушысын сауатты жазуды игеру үшін тілдің фонетикалық жүйесін толық меңгеруі, әсіресе үндестік заңын біліп алуы қажет екендігі, оқушы қазақ тіліндегі қарапайым ережелерді білмегендіктен жазбаша жұмыстарында қатені көп жіберіп алатындығы айтылады. Міне, осы мәселеге орай мұғалім оқушының сауатты жазуы үшін ең алдымен оны қазақ алфавитімен толық таныстыру керектігін басты мақсат етеді.

Оқушыға сауатты жазуды үйрету «Дыбыс пен әріптің айырмашылығы бар ма?» деген сұрақтан бастап, қазақ тіліне тән ерекше әріптер, дыбыстардың барлығы беріліп, олардың қайсысы тілдің, еріннің, жақтың қатысына қарай айтылатыны егжей-тегжейлі айтылған. Сонымен қатар, қазақ тіліндегі диф-

тонгтар, олардың қай дыбыстар қосындысынан жасалғандығы айтылған және оларды мұғалім қалай, қандай жолмен үйрету керектігі толығымен көрсетілген. Мәселен, «...Мұғалім жаңа сөздерді үйреткенде түбірінде н дыбысы бар сөздерді оқушыға жете түсіндіріп, оның жазылуын барынша оқушының есінде қалдыруы керек. Мысалы: жаңбыр, қоңыр, қоңырау, жаңғақ, жаңылтпаш, т.б. Егер сөз ілік септігінде тұрып, кімнің? ненің? деген сұрақтарға жауап берсе, ол сөзге –ның, –нің, –дың, –дің, –тың, –тің жалғаулары жалғанады. Мысалы: Астананың, дәптердің, халықтың. Егер сөз екінші жақта тәуелденіп тұрса, ол сөзге –ың, –ің, –ң, –ыңыз, –іңіз, –ңыз, –ңіз жалғаулары жалғанады. Мысалы: сенің досың, сенің балаң, сіздің дәптеріңіз, сіздің әңгімеңіз». Мақалада осы ережелерді қайталап түсіндіріп, меңгертіп отыруды басты талап болып есептеледі.

Жалпы мақалалар денін сараптау барысында біз мынадай қорытындыға келдік: біріншіден, ғылыми ізденістердің барлығы дерлік нақты бағыты анықталған, мақсатты түрде зерттелген; екіншіден, сауаттылықтың ең басты негізі – дұрыс жазуға баулу, дұрыс жазуға дағдыландыру екендігі нақты көрсетіліп, әр ізденушінің негізгі зерттеу нысаны екендігі көрінеді; үшіншіден, сауаттылықтың басы – әріптерді, дыбыстарды тану, оларды дұрыс жаза білу екендігі дәлелденген; төртіншіден, қай ізденушіні алып қарасақ та оқушылардың сауаттылығын арттыру мақсатында әлі талай ғылыми құнды тұжырымдарға қол жеткізетіндіктеріне сенім туғызады.

Байқағанымыздай, ізденушілердің барлығында да ғалым Ф.Оразбаева ізін салған бағыт, нақты тұжырымдардың дені байқалады. Барлық ғамдардың қолданысында айтылым, жазалым, оқылым мәселелері сөз болады. Тіл үйренушілерге қазақ тілін үйрету мәселесі біріншіден олардық тілді сапалы, ең бастысы сауатты үйренуі негізгі көзделуші объект болып табылады. Бұл еңдектерді саралай, талдай келе, біз, тіл үйренуде қай мәселені оқытсақ та, сапалы білім алу үшін сауатты жазудан бастау алу керектігін анық айқындай түскендейміз.

#### ТАҚЫРЫБЫ:

"Қазақ тілі мен әдебиеті"; "Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектептерінде"  
журналдарында жарық көрген  
мақалалардағы сауаттылық мәселесі

1. Г.Есенова. Өзге тілді дәрісханаларда қазақ тілін үйретудегі жаттығулардың дидактикалық аспектілері. // Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде, 2008. №8
2. З.Сақова. Ауызекі сөйлеуге үйретудің әдістері. // Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде, 2005. №6
3. К.Тұрарбекқызы. Жазба жұмыстарында сауаттылықты жетілдіру // Қазақ тілі мен әдебиеті, 2009. №12, 3-бет
4. А.Жанәбілова. Жазба жұмысының инновациялық түрлері арқылы тіл дамыту технологиясы. // Қазақ тілі мен әдебиеті, 2008. №2, 3-бет
5. Г.Кемелбаева. Оқушылардың сөйлеу тілі мен жазу тілін дамыту. // Қазақ тілі мен әдебиеті, 2008. №10, 60-бет

6. М.Сағындықызы. Өзге ұлт өкілдеріне сауатты жазуға үйретудің тиімді әдіс-тәсілдері. // Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде, 2008. №2, 34-бет

\*\*\*

В данной статье рассмотрены публикации, изданные в период с 2005 по 2009 гг. в журналах «Казахский язык и литература» и «Казахский язык и литература в русских школах». Сравниваются различные доводы, мнения, научные анализы, предложения по вопросу грамотности, опубликованные в

изданиях. Выявлены основные направления исследования данного вопроса.

\*\*\*

This article examines publications published in the period from 2005 until 2009 in the journals “Kazakh language and literature” and also, “Kazakh language and literature in the Russian schools”. Namely, were revealed and were compared between themselves different reasons, opinions, scientific analyses, proposals according to a question of literacy published in the publication..

О. Б. Алтынбекова

## ИЗУЧЕНИЕ ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫХ ПРИЧАСТИЙ В 7 КЛАССЕ ШКОЛ С РУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

В учебнике «Русский язык» для 7 класса дневных общеобразовательных школ Казахстана с русским языком обучения [1] изучению способов образования и выработке навыков правильного употребления в речи действительных причастий посвящены три параграфа: «Действительные и страдательные причастия», «Образование действительных причастий настоящего времени» и «Образование действительных причастий прошедшего времени» [1: 39-47].

При изучении темы «Действительные и страдательные причастия» учащиеся знакомятся с разными видами причастий по значению. Образование действительных и страдательных причастий напрямую связано с глагольным признаком переходности / непереходности, т.к. страдательные причастия могут быть образованы только от переходных глаголов. Именно по этой причине при повторении изученного в 5, 6 классах [1: 13-21] особое внимание в учебнике было уделено постоянным признакам глагола, в том числе переходности, что подготовило учащихся к усвоению данной темы.

Образование действительных причастий настоящего времени не вызовет затруднений у учащегося лишь в том случае, если он хорошо знаком со спряжением глагола и правописанием его личных окончаний.

В параграфе даны определения действительных и страдательных причастий, сопровождаемые забавными рисунками – весёлым кузнечиком, играющим на домбре (действительное причастие), и кузнечиком с перевязанной лапкой и сломанной домброй (страдательное причастие), что позволяет включиться эмоциональной составляющей процесса восприятия и запоминания учащимися грамматического материала. На наглядных примерах показано, как от переходного глагола можно образовать все четыре вида причастий: *желать* → *желающий*, *желавший* (действительные причастия); *желаемый*, *желанный* (страдательные причастия), в то время как от непереходного глагола образуются только действитель-

ные причастия, например: *шагать* → *шагающий*, *шагавший*.

При выполнении задания 83 учащиеся должны определить разряд причастия по значению. Особенно эффективным и запоминающимся является сравнение однокоренных либо сходных по смыслу действительных и страдательных причастий, когда ярко видно различие в значении: *любящий сын* – *любимый сын*, *проверяющий сочинение* – *проверенное сочинение*, *упавшее яблоко* – *сорванное яблоко*, *спящий ребенок* – *убаюканный малыш* и т.д. Интересной здесь может стать работа по установлению прямого и переносного значений причастий (*разбитая чашка* – *разбитое сердце*, *ушедший гость* – *ушедшее детство*).

Выполняя упражнения 84 и 85 [1: 40-41], учащиеся закрепят навык распознавания и адекватного употребления действительных и страдательных причастий, выбрав из скобок и написав в нужной форме то или иное причастие. Необходимо, кроме того, при выполнении упражнения обращать внимание на правильное согласование действительных и страдательных причастий с определяемыми существительными, например: *Мы вошли в лес, ... лучами осеннего солнца. – Солнце, ... вершины гор, поднялось высоко (осветивший, освещенный). Школьник, ... знак «Алтын белгі», имеет право поступить в вуз без экзаменов. – Знак «Алтын белгі», ... школьником, является высшей наградой за отличную учебу (получивший, полученный).*

В §11 учебника излагается грамматический материал о способах образования действительных причастий настоящего времени [1: 41]; учащиеся самостоятельно могут провести аналогию между личными окончаниями глаголов 1-го (*-ут, -ют*) и 2-го (*-ат, -ят*) спряжения, с одной стороны и, с другой, суффиксами действительных причастий *-уц-, -юц-* и *-ац-, -яц-*. При изложении материала важно подчеркнуть, что причастия, образованные от возвратных глаголов, сохраняют суффикс *-ся*: *надеются* → *надеющийся*; *строятся* →  *строящийся*. Затем целесообразно предложить учащимся выполнить (письменно